

**O‘ZBEKISTON MUSULMONLARI IDORASI
MIR ARAB OLIY MADRASASI**

GLOBALLASHUV DAVRIDA SOF AQIDA VA TASAVVUF MASALALARI

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari
(2025 yil 13-noyabr)

Buxoro - 2025

“BUKHARA HAMD PRINT” nashriyoti

“Globallashuv davrida sof aqida va tasavvuf masalalari”// Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Ilmiy to‘plam [Mir Arab oliy madrasasi. Mas’ul muharrir f.f.d.prof.G.N.Navro’zova] Buxoro: 2025. 284 b.

Ushbu to‘plamda O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining “O‘zbekiston Respublikasida 2024 yil 27 dekabrda xalqaro va respublika miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnika anjumanlar rejasi to‘g‘risida”gi 490-sonli buyrug‘i ijrosini ta’minlash maqsadida 2025 yilning 13 noyabr kuni Mir Arab oliy madrasasida o‘tkazilgan “Globallashuv davrida sof aqida va tasavvuf masalalari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyaning materiallari e’lon qilinmoqda.

Konferensiya Mir Arab oliy madrasasi va hamkor tashkilotlar –O‘zbekiston musulmonlari idorasi, Buxoro viloyat hokimligi, O‘zbekiston musulmonlari idorasi Buxoro viloyat vakilligi bilan hamkorlikda tashkil etildi.

Maqolalarda keltirilgan iqtiboslar va maqolalar mazmuni uchun javobgarlik mualliflar zimmasida.

o‘rgatuvchi platformalar, kundalik ruhiy mashqlar ilovalari yaratish — yoshlar ruhiyatini sog‘lomlashtiradi.

d) Tasavvufiy axloqni raqamli madaniyatga tatbiq etish

Tasavvufda insonning har bir so‘zi, nigohi va niyati mas‘uliyatli sanaladi. Shu tamoyillarni virtual muhitda ham tatbiq etish lozim:

- so‘zlashdan oldin fikrlash (zikr va sukut odobi),
- g‘iybat va tahqirli izohlardan tiyilish (nafsni tiyish),
- foydali, ijobiy axborot tarqatish (ihson tamoyili).

Bu orqali tasavvuf “raqamli axloq” madaniyatini shakllantira oladi.

3. Tasavvuf yoshlarning raqamli ongini muvozanatga keltirishda

Bugungi yoshlar “tezkor informatsiya” muhitida yashaydi, sabr va tafakkur ularda sekinlik bilan o‘sadi.

Tasavvuf esa insonni ichki sukunat va tafakkur sari etaklaydi. Masalan:

- “Xoyrul umuri advamuho va in qolla” (Ishlarning eng yaxshisi oz bo‘lsa-da, unda baradavom bo‘linganidir) hadisini raqamli platformalarda targ‘ib qilish yoshlarni fikrlashga o‘rgatadi.

- Naqshbandiylkdagi “Xalvat dar anjuman” — ya’ni jamiyat ichida bo‘lib, qalbda Alloh bilan bo‘lish tamoyili — virtual olamda ham amaliy tarzda tatbiq etilishi mumkin: inson onlayn bo‘lsa ham qalbida Haqni eslab yuradi.

4. Natija va amaliy xulosalar

- Virtual olamni rad etish emas, uni ma’naviylashtirish zarur. Tasavvuf bu borada eng qulay yondashuvni taklif etadi.

- Yoshlarni internetda tasavvufiy adabiyotlar, hikmatli videolar, onlayn suhbatlar bilan tanishtirish orqali ruhiy immunitet hosil qilish mumkin.

- Tasavvufning “odob”, “zikr”, “ma’rifat” qadriyatlari raqamli madaniyatning axloqiy asosiga aylantirilsa, virtual hayot ham ma’naviy maydonga aylanadi.

Shu tariqa, tasavvuf globallashuvning raqamli bosqichida ham inson qalbini himoya qiluvchi, uni sun’iy olamda yo‘qolishdan asraydigan ruhiy qalqon sifatida xizmat qiladi.

Xulosa

Globallashuv insoniyatni ilmiy va texnologik jihatdan yuksaltirgan bo‘lsa-da, ruhiy va ma’naviy jihatdan zaiflashtirdi. Bu inqirozdan chiqish uchun inson o‘z ichki dunyosiga qaytishi, qalbini uyg‘otishi zarur.

Tasavvuf — bu nafaqat tarixiy-ma’naviy hodisa, balki zamonaviy davr ehtiyojiga javob beruvchi universal ruhiy tizimdir. Ayniqsa, Ibn Sinoning nazariy

tasavvufi insonni aql va ruh uygʻunligiga asoslangan yuksaklik sari chorlaydi. Demak, bugungi globallashuv davrida insoniyatning maʼnaviy tiklanishi, ruhiy barqarorligi va axloqiy poklanishi uchun eng kuchli javob — bu islom tasavvufining gʻoyalaridir.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar roʻyxati

1. Al-Gʻazzoliy, Abu Homid. *Ihyo ulum ad-din*. Qohira: Dar al-Maʼrifa, 1998.
2. Ibn Sino, Abu Ali. *Kitob ash-Shifo: Ilahiyot qismi*. Tehron: Markaz al-Maʼarif, 1983.
3. Jaloliddin Rumiy. *Masnaviy maʼnaviy*. Tehron: Intishoroti Surush, 2002.
4. Yassaviy, Ahmad. *Hikmatlar*. Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot, 1991.
5. Al-Qushayriy, Abdulkarim. *Ar-Risala al-Qushayriyya fi ilmi-t-tasavvuf*. Bayrut: Dar al-Kutub al-ʼIlmiyya, 2000.
6. Nasr, S. H. (2007). *Islamic spirituality: Foundations*. New York: HarperCollins.
7. Bauman, Z. (2012). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
8. Giddens, A. (2000). *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives*. New York: Routledge.
9. Ibn Sina. (1952). *Risālat al-ʼIshq*. Cairo: Al-Matbaʼa al-Misriyya.
10. Nicholson, R. A. (1963). *The Mystics of Islam*. London: Routledge & Kegan Paul.
11. Chittick, W. C. (1989). *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-ʼArabi's Metaphysics of Imagination*. Albany: SUNY Press.

“ФУТУХ АЛ-БУЛДОН” АСАРИ МАНБАЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

*Умматалиев Соҳибжон Хикматали ўғли
Ўзбекистон халқаро исломишунослик академияси
“Исломишунослик ва ислом цивилизatsiясини
ўрганиши ICESCO” кафедраси катта ўқитувчиси,
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
sohibjonummataliyev91@gmail.com
тел: +998974455562.*

Аннотация. Мақолада IX асрда яшаган тарихчи Аҳмад ибн Яҳё ал-Балозурийнинг “Футух ал-булдон” асари манбалари хусусида сўз юритилади. Муаллиф яшаган даврда тарихий воқеаларни оғзаки тарзда ривоят қилиш кенг тарқалган. Шунинг учун асар манбаларининг аксар қисмини ал-Балозурий

устозларидан нақл қилинган ривоятлар ташкил этади. Баъзи ўринларда тарихий ҳодисада иштирок этган шахслардан келтирилган ривоятларни ҳам учратиш мумкин. Асарда муаллиф ёзма манбадан фойдаланганлиги ҳақида тўхталиб ўтмаган бўлса-да, маълумотни баён қилишдаги услубидан унинг тарихий асарлардан ҳам фойдаланганини билиш мумкин.

Калит сўзлар: ал-Балозурий, Футуҳ ал-булдон, муҳаддис, ровий, санад, ривоят, Ҳишом ибн ал-Калбий, Муҳаммад ибн Исҳоқ, Абул-Ҳасан ал-Мадоиний, Ал-Воқидий.

Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурийнинг “Футуҳ ал-булдон” асари VII-IX асрда араб халифалиги ижтимоий-сиёсий жараёнлари ва унинг ташқи алоқаларини, исломнинг тарқалиш босқичларини ўрганишда муҳим аҳамият касб этади. Бу давр тарихчилари воқеаларни баён қилганида муҳаддислар каби ровийлар санад⁷⁶и ва мавзуга тааллуқли бўлган барча ривоятларни келтиргани кузатилади. Манбага кўра бирор тарихий ҳодиса ҳақида хабар берувчи шахсларнинг исмлари матнда келтирилиши ўша маълумотнинг ишончли ёки ишончсизлигини белгиловчи мезон ҳисобланади.

Илк ўрта аср манбаларида иснодларни тўлиқ келтиришдан ташқари, айрим ўринларда мухтасар услубдан ҳам фойдаланилган. Бу амалий жиҳатдан дастлаб Муҳаммад ибн Шихоб аз-Зухрий ва Муҳаммад ибн Исҳоқ ривоятларида кузатилган [1, 68 б.]. Ал-Балазурий асарида ҳам ровийлар санадларини қисқартириб келтириш ҳолатлари кўзга ташланади. У ровийларни умумий ном билан: “Менга ҳадис, сийра ва футуҳ илми эгаларидан бир жамоа хабар берди. Уларнинг сўзларини айнан келтирдим” деб айтади [2, б 8.]. Айрим ўринларда “قالوا” (айтадилар) шаклида қайд қилган. Бунинг сабаби IX аср иккинчи ярмида муҳаддислар орасида тарихий мавзуда сўз юритувчи ровийлар ҳақида бир фикрга келинган эди.

Аҳмад ибн Яҳё ихтисор, яъни қисқартириш услубидан барча тарихчилар томонидан ривоят қилинган, тўғрилигига асло шубҳа бўлмайдиган ҳодисалардагина фойдаланган. Масалан: 629 йилда Расулуллоҳ (с.а.в) Хайбарни фатҳ қилганликлари, ундан сўнг Фадак, Водил-қуро, Таймо минтақаларига борганликлари, “Ҳудайбия сулҳи”нинг шартлари каби ўринларда ал-Балазурий ровийлар санадини келтирмай, “قالوا” (айтадилар) шаклида маълумот берган. Бу воқеалар ўз даврида муҳаддис ва тарихчилар ўртасида ихтилофли бўлмаганлиги учун муаллиф ровийлар санадини келтирмаган.

---

⁷⁶ Санад – матнга олиб борувчи кишиларнинг силсиласи.

Аҳмад ал-Балазурий “Футуҳ ал-булдон” асарида ривоят қилинган ровийларнинг асарлари ҳақида тўхталиб ўтмаган бўлса-да, тазкира китобларидан уларнинг қолдирган илмий мероси ҳақида маълумот олиш мумкин. Жумладан, Абдуллоҳ ибн Ваҳб ал-Мисрийнинг “Ал-мағозий” ва “Ар-ридда” [3, б 14.], Абдураззоқ ас-Санъонийнинг “Мусанниф Абдураззоқ”, “Ал-амолий фи осор ас-саҳоба”, “Ал-мағозий” [4, б 318.], Абу Убайда Муаммар ибн ал-Мусанна ал-Басрийнинг “Футуҳу Урминия” ва “Футуҳу Аҳваз [5, б 239.], Абу Убайд ал-Қосим ибн Саломнинг “Ал-Амвол” [3, б 500.], Лут ибн Яҳёнинг “Футуҳу Шом”, “Футуҳ ал-Ироқ”, “Китоб ал-Жамал”, “Китоб ас-Сиффин” “Китоб ан-Наҳравон”, “Мақтал ал-Ҳусайн” «китаб ал-Азориқа» [6, б 225-226.], Муҳаммад ибн Исҳоқнинг «китаб ас-сийра вал-мубтадо вал-мағозий» [7, б 9.], Муҳаммад ибн Саъднинг «китаб ахбор ан-Набий» [4, б 145.], “Тобақот ал-кабир” [8, б 60.], Абулҳасан ал-Мадоинийнинг «китаб футуҳ», «китаб ахбору Қурайш», “Ахбору аҳл ал-байт”, “Тарих ал-хулафо”, “Ахбор ал-Ҳажжож” [3, б 446.], Ҳишом ал-Калбийнинг “Жамҳарат ан-насаб”, «китаб ал-Булдон», «китаб ал-Ақолим» ва бошқа асарлари [4, б 142.], Аввона ибн ал-Ҳакамнинг “Ат-Тарих” ва “Сийрату Муовия ва Бану Умайя” [4, б 134.], Муҳаммад ибн Умар ал-Вокидийнинг “Ал-Мағозий”, “Футуҳ ал-Ироқ”, “Футуҳ аш-Шом” [4, б 144.] каби асарлари ҳақида маълумотлар келтирилган.

Доктор Абдулазиз ад-Даврий (1919-2010) “Нашъату илм ат-таърих инда ал-аъроб” номли асарида илк ўрта асрларда мусулмон тарихчилари томонидан ёзилган, бироқ бугунги кунгача етиб келмаган асарлар ҳақида маълумот берган ва Муҳаммад ибн Жарир ат-Табарийнинг “Тарих ар-русул ва ал-мулук”, Муҳаммад ибн Саъднинг “Тобақот ал-кабир”, Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурийнинг “Футуҳ ал-булдон” ва “Ансоб ал-ашроф”, Исмоил ибн Касирнинг “Ал-бидоя ва ан-нихоя” ва бошқа асарлардан айрим парчаларни келтирган. “Нашъату илм ат-таърих” асарида келтирилишича, “Футуҳ ал-булдон”да Муҳаммад ибн Умар ал-Вокидий асаридан “Фатҳу Андалус” [9, б 242.], Абу Махнаф Лут ибн Яҳё асаридан “Вилоят ал-Баҳрайн”, “Фатҳ ар-Рай” [9, б 266-267.], Абулҳасан ал-Мадоиний асаридан “Футуҳ ас-Синд” [9, б 318.] каби мавзулар ўрин эгаллаган.

Абдулазиз ад-Даврийнинг илк ўрта аср тарихчилари асарларидан айрим парчаларни келтиришда “Футуҳ ал-булдон”дан фойдалангани ал-Балазурий ижоди давомида ёзма манбага мурожаат қилганини кўрсатади.

Ал-Балазурийнинг “حدثني” (менга сўзлаб берди), “قال لي” (менга айтди) каби лафзлар билан нақл қилиши воқеалар тафсилотини ёзма манбадан эмас, балки устозларидан эшитиш орқали қўлга киритганини исботлайди. Лекин тарихчи баъзи ўринларда “قال هشام الكلبي” (Ҳишом ал-Калбий айтади) ёки “قال الواقدي” (Ал-

Воқидий айтади) каби жумлалардан сўнг воқеаларни баён қилган. Бу ўринда ровийлар санадининг келтирилмагани ва Ал-Балазурий бевосита эшитганини билдирувчи “حدثني” (менга сўзлаб берди), “قال لي” (менга айтди), “حدثنا” (бизга сўзлаб берди) каби жумлалар қўлланмай “قال” (айтди) ёки “ذكر” (зикр қилди) лафздан сўнг ровийнинг исми келтирилиб воқеанинг баён қилиниши Аҳмад ибн Яҳё ёзма манбадан ҳам фойдаланганини билдиради. Абдулазиз ад-Даврий асарида ал-Воқидий, Абу Махнаф ва ал-Мадоиний асарларидан келтирилган парчалар ҳам “قال” (айтди) жумласи билан бошланган. Аҳмад ибн Яҳё мазкур жумлалар воситасида Ҳишом ибн ал-Калбий, Абдулмалик ибн Қариб ал-Асмаъий, Абу Убайда Муаммар ибн ал-Мусанна, ал-Воқидий, Яҳё ибн Одам, Аввона ибн Ҳакам, Абулҳасан ал-Мадоиний, Муҳаммад ибн Саъд, Абу Махнаф каби тарихчилардан нақл қилган. Шу билан бирга, уларнинг маълумотларини таҳлил қилиб, энг ишончлисини келтирган [10, б 236.].

Тарихчи бошқа манбалардан олинган маълумотларни сўзма-сўз келтириб қўймай, балки қисқартма шаклда, улардан асосан хулоса ва натижаларга урғу берган ҳолатда фойдаланган. Бу ҳолатни “Футуҳ ал-булдон” ва Муҳаммад ибн Умар ал-Воқидийнинг “Футуҳ аш-Шом” асарини қиёслаш орқали кўриш мумкин. “Футуҳ ал-булдон”да Шом ҳудудига кирувчи Дамашқ, Фаластин, Бусро, Ҳумс, Қиннисрин, Ажнадин ва Бусро ҳудудларининг фатҳ этилиши мавзуси ал-Воқидийнинг “Футуҳ аш-Шом” асаридаги маълумотлар билан мувофиқ келса-да, воқеаларни ихчам шаклда ёритганлиги ва тафсилотларни келтирмаслиги билан ажралиб туради [2, б 149-208.]. Муаллиф бу ўринда такрор маълумотлардан қочган ва асосий эътиборни янги маълумотларга қаратган.

Тарихни ўрганишда ёзма манбалар билан бирга тарихий ҳужжатлар ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Улардан муайян давр ижтимоий-иқтисодий ҳаётига оид аниқ ва ишончли маълумотларни олиш мумкин. “Футуҳ ал-булдон”да муаллиф айрим ўринларда девон ҳужжатларидан фойдаланганини айтган. Хусусан, Миср жанубида жойлашган қадимий минтақа – Нубиядан қанча миқдорда солиқ олинishi мавзусида тарихчи ўзида мавжуд девон ҳужжатларидан маълумот топа олмаганлигини ва уни Миср девонидан топганлигини айтган [2, б 333.].

Юқорида санаб ўтилган манбалардан ташқари муаллифнинг ўзи яшаган даврда юз берган ижтимоий-сиёсий воқеалар ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ал-Балазурий Аббосийлар саройида яшаб, фаолият юритгани унга IX асрдаги Аббосий халифаларнинг давлат бошқаруви ва араб халифалигидаги ички вазиятдан яхши хабардор бўлиш имконини берган. У фақат Аббосийлар таъсири остида бўлган Хуросон, Мовароуннаҳр, Яқин Шарқ, Кавказ ва Миср

ЯНГИ ЎЗБЕКСТОН ЁШЛАРИНИНГ БАРКАМОЛ ШАКЛЛАНИШИДА ПОРСОЯ ТАСАВВУФИЙ ТАЪЛИМОТИНИНГ АҲАМИЯТИ <i>Мунисхон Гуламова</i>	149
NASRULLOHXON HARBIY NIZOMIDA QO‘SHIN TUZILISHI HAMDA SARBOZLAR TA‘LIMIGA OID QONUN QOIDALAR VA BUYRUQLAR TAVSIFI <i>Yunus Shukurillayev,</i>	154
GLOBALASHUV DAVRIDA TASAVVUFNING AHAMIYATI: AN‘ANAVIY VA IBN SINO NAZARIY YONDASHUVLARI ASOSIDA <i>Ro‘zimuhammad To‘xtasinov Nurmuhammad o‘g‘li</i>	160
“ФУТУХ АЛ-БУЛДОН” АСАРИ МАНБАЛАРИ ВА УЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ <i>Умматалиев Соҳибжон Хикматали ўғли</i>	165
TASAVVUFNING IJTIMOYIY BARQARORLIKKA KO‘RSATADIGAN TA‘SIRI <i>Jiyanov Ulug‘bek Nasriddinovich</i>	170
ИЛМИЙ МЕРОСНИ АСРАШ ВА ТАДҚИҚ ЭТИШДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ИМКОНИАТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ <i>Тўлқин Азимов,</i>	174
SAYQALIY DOSTONINING QO‘LYOZMALARI KODIKOLOGIK TAHLILI VA ILMIY-TARBIYAVIY AHAMIYATI <i>Sultonova Dilovar Ne‘matillo qizi</i>	178
SALJUQIYLAR DAVRIDA TASAVVUFNING IJTIMOYIY BARQARORLIKKA TA‘SIRI <i>Mirzayeva Muxlisa,</i>	180
MUTASHOHIH SIFATLAR ATROFIDAGI EPISTEMOLOGIK BAHSLAR <i>Madaminzoda Abdulatif Baxtiyor o‘g‘li,</i>	186
HOZIRGI DAVRDA YOSHLAR TARBIYASIDA SAHL IBN ABDULLOH TUSTARIY MEROSINING AHAMIYATI <i>Raximov Xolmurod Majitovich.</i>	188
THE ROLE OF IMAM BUKHARI'S PEDAGOGICAL TEACHINGS IN THE EDUCATION AND UPBRINGING OF YOUTH <i>Xaitov Azizbek Azamatovich</i>	192
IBN SINO AXLOQIY QARASHLARINING HOZIRGI DAVRDA AHAMIYATI <i>Karimov Anvar</i>	197
TASAVVUFNING MUXXIMLIGI <i>Абдурахмонов Абдулҳодий</i>	200
NAQSHBANDIYA TARIQATI RIVOJIDA BUXORO MUTASAVVIFLARINING O‘RNI <i>R.Z.Rajabova</i>	204
ГЛОБАЛЛАШУВ ДАВРИДА ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМГА ҚАРШИ КУРАШНИНГ ТАСАВВУФИЙ ЁНДАШУВЛАРИ <i>Бердиева Нилуфар Ахатовна</i>	208
ILMIY MEROSNI TADQIQ QILISH, QO‘LYOZMALARNI SAQLASH VA YOSHLAR TARBIYASIDA FOYDALANISH. <i>Asatullayev Farhod Ravshan o‘g‘li</i>	213
TASAVVUF VA UNING ISLOM MA‘NAVIYATIДАГИ ЎРНИ <i>Шарапов Мамур</i>	219
IMOM FAXRIDDIN AR-ROZIYNING TAFSIR KITOBIDIA DIN VA ILMINING UYG‘UNLIGI <i>Saidov Shaxboz</i>	222